

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات گرایش ادیان و عرفان تطبیقی

عنوان

بررسی سیر تحول معنای زندگی در مکتب یوگا و تاثیر آن در مکاتب فلسفی و کتب مقدس هندو

استاد راهنما

دکتر حجت‌الله جوانی

استاد مشاور

دکتر نوری سادات شاهنگیان

دانشجو

زینب علی محمد

بهمن ماه سال ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه الزهراء (س) است

تقدیم بہ دوستداران معنویت

تقدیر و شکر

حمد و سپاس خداوند بلند مرتبه را که رهنمون و رهگشای عاشقانش در مسیر علم و معنویت است. خداوندی که توفیق بهره جستن از محضر اساتیدی را عنایت فرمود که با علم و عمل خود مرا با حوزه تعلیم و تربیت رهنمون گردیدند. در اینجا وظیفه خود می دانم مراتب قدر دانی خود را از ایشان به عمل آورم.

در ابتدا بر خود لازم می دانم از استاد راهنمای خود دکتر جوانی که مرا در امر تحقیق و تفحص در زمینه هندوئیسم و فراهم نمودن منابع اصلی پایان نامه یاری کردند تشکر و قدر دانی کنم.

از استاد مشاور گرامی دکتر شاهنگیان که خصوصا در زمینه نحوه تعیین موضوع و تغییر زمینه های بحث مرا یاری نمودند کمال تشکر را دارم.

از استاد و مدیر گروه گرامی دکتر هوشنگی که با دقت، نکته سنجی و دلسوزی شان همواره مرا در جدیت و تلاش مضاعف در مسیر علم اندوزی و به خصوص در امر پایان نامه نویسی ترغیب نمودند؛ تشکر و قدر دانی می کنم.

از استاد بزرگوارم دکتر کشفی که در انتخاب موضوع پایان نامه و تفحص در منابع مربوط به معنای زندگی مرا یاری نمودند تشکر و قدر دانی می کنم؛ زیرا که در برداشتن گام اولیه این راه به ایشان مدیون هستم.

از خواهر بزرگوار و خاله دلسوزم که تلاشهای بی دریغشان چراغ راهم بوده سپاسگذارم.

در انتها از پدر و مادر گرامی ام که صبر و دعای خیرشان در تمامی مراحل زندگی ام و در پژوهش حاضر الهام بخش؛ قوت قلب و امیدوار کننده بوده است تشکر و قدر دانی می کنم.

چکیده

معنای زندگی همان پرسش هدف از زندگی و ارزش و فایده آن است. هندوئیسم معنای زندگی را در اتحاد برهمن و آتمن لحاظ می‌کند و یوگا نیز که شاخه‌ای از این مذهب به شمار می‌آید در ادوار متقدم این دیدگاه را به منزله یکی از شیوه‌های معنا بخش زندگی در نظر می‌گرفته است. در ادوار متأخر نیز با وجود تبدیل یوگا به رویکردی با محورهای گوناگون نظری و عملی همچنان این نظریه به عنوان یکی از عقاید مورد پذیرش در یوگا مطرح است.

کلیدواژه: مکشا، سمادی، سنیاسی، مراقبه یا مدیتیشن، کارما

فهرست

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۲	بیان مسأله
۲	فرضیه های پژوهش
۳	روش تحقیق
۳	پیشینه تحقیق
۴	بررسی زبانشناختی معنای زندگی
۶	جستجوی تاریخی در معنای زندگی
۹	بررسی اصطلاح شناختی معنای زندگی
۱۴	علل ظهور مسأله معنای زندگی
۱۵	حذف علت غایی در قرن هفدهم توسط رنه دکارت
۲۰	رشد نگرشهای سکولار یاغیر دینی در چند قرن اخیر
۲۲	انقلاب کوپرنیکی
۲۲	تغییر نگاه به نظریه های علمی
۲۵	پیدایش جوامع صنعتی و رشد نظام سرمایه داری و فناوری
۲۶	نظریه تکامل چارلز داروین
۲۹	آموزه های مکتب پوزیتیویسم
۳۰	غلبه آرمان خوشبختی
۳۱	راهکارهای معنابخشی
۳۲	دسته اول نظریه های طبیعت باور
۳۵	دسته دوم نظریه های فراطبیعت باوران
	فصل دوم
۴۱	معنای زندگی در هندوئیسم
۴۲	تأملی در باب هندوئیسم
۴۶	ادوار تاریخی تفکر در هند
۴۷	دوران ودایی
۴۷	دوره حماسی
۴۸	دوره سوتره ها

۴۸	دوره مدرسی (اسکولاستیک).....
۴۸	اصول مشترکی که مورد قبول شاخه‌های مختلف هندوئیسم است.....
۴۸	فرضیه کارما.....
۴۹	آزادی یا مکشا.....
۵۰	ادوار جهانی.....
۵۰	تناسخ یا سمساره.....
۵۰	قانون اهیمنسا.....
۵۱	پیوند میان برهمن - آتمن.....
۵۲	شرو رنج در هندوئیسم.....
۵۵	زندگی پس از مرگ در هندوئیسم.....
۵۸	سر نوشت نهایی در هندوئیسم.....
۵۹	یابندگان حقیقت، گوروها.....
۶۳	معنای زندگی در هندوئیسم.....

فصل سوم

۶۷	معنای زندگی در منابع متقدم یوگا.....
۶۹	تاملی در باب واژه شناسی یوگا.....
۷۱	گذری بر تاریخچه یوگا.....
۷۳	یوگا در منابع متقدم.....
۷۴	وداهاو برهمنه‌ها.....
۷۶	اوپانیشادها.....
۸۰	مکتب سانکیه.....
۸۸	بهاگواد گیتا.....
۹۲	یوگاسوتره.....
۹۵	تاریخ و نوشته‌های مکتب یوگا.....
۹۷	گام‌های ۸ گانه در طریقت یوگا.....
۱۰۴	انواع سمادی.....
۱۰۶	جایگاه خدا در مکتب یوگا.....
۱۰۹	طریقت سیاسی.....
۱۱۱	درباره تانترا.....
۱۱۶	فلسفه تانترا.....

۱۱۷چاکراها
۱۲۱تانترا یوگا
۱۲۴معنای زندگی در یوگای متقدم
۱۲۴اتحاد برهنمن باآتمن
۱۲۷جدایی بین پوروشه و پراکریتی یا تشخیص پوروشه از پراکریتی
۱۲۸رهایی از رنج
۱۳۱کسب معرفتی بی واسطه درباره ماهیت نفس
۱۳۱محو شدن در ذات مطلق
۱۳۲رسیدن به سرور و آرامش ناب
۱۳۲رهایی از کارما
	فصل چهارم
۱۳۵معنای زندگی در منابع متأخر یوگا
۱۳۶تحولات هند در قرون اخیر
۱۴۰زنان و رهبری جنبشهای نوین دینی
۱۴۱یوگای نوین
۱۴۳اساس یوگای نوین
۱۴۴دسته بندی ویوکاننده در کتاب راجایوگا
۱۴۹پاراماها مسا یوگاناندا
۱۵۲آرمانهای انجمن خودشکوفائی
۱۵۳دیدگاههای یوگاناندا
۱۵۳موضوع اول یوگای ذهنی ومراقبه
۱۵۷موضوع دوم معنای زندگی وهدف از آن
۱۵۹کریشنا مورتی
۱۶۲موضوع اول خداوند
۱۶۳موضوع دوم مذهب
۱۶۳موضوع سوم ایدئولوژی
۱۶۳موضوع چهارم آزادی
۱۶۶موضوع پنجم مراقبه
۱۶۷شاخه های یوگادر دوره معاصر
۱۶۸روشهای یوگا
۱۶۹راجا یوگا

۱۷۱	کریا یوگا
۱۷۲	ناته یوگا
۱۷۵	هاتا یوگا
۱۷۷	لایا یوگا
۱۷۸	کانفاتا یوگا
۱۷۹	مانترا یوگا
۱۸۱	یوگانیدرا
۱۸۲	معنای زندگی در یوگای متاخر
۱۸۲	وحدت بشریت
۱۸۴	اتحاد برهمن - آتمن
۱۸۵	تجربه سرور و شادی
۱۸۶	درک جامعیت زندگی با تمام ابعاد آن
۱۸۸	ارتقاء درک روحانی و مشارکت آگاهانه با نیروهای الوهی جاری در کائنات
۱۸۸	رهائی
۱۹۰	جمع بندی و نتیجه گیری
۱۹۱	فهرست منابع فارسی
۱۹۶	فهرست منابع انگلیسی
۲۰۰	فهرست مقالات

فصل اول

کلیات

مقدمه

پرسش از معنای زندگی مسئله ای است که یکی از دغدغه های اصلی انسان امروزی به شمار می رود. این پرسش با وجودیکه از نگاه فیلسوفان و متفکران غربی به پاسخی چشمگیر دست نیافته ؛ اما در عرفان شرقی ، علی الخصوص در هندوئیسم به وسیله ریشی ها و گوروهای هندو پاسخی فراخور یافته است. هندوئیسم که واژه ای است مبهم در تعریف گستره ای عظیم از عقاید و باورهای هندو همواره بواسطه گرایش های عرفانی ای که همراه با منطق خاص هندوئی بوده در صدد پاسخ به این قبیل سوالات بوده است . یوگا نیز که جرگه ای از این اقیانوس معرفت و معنویت به شمار می آید؛ این گونه سوالات را از طریق خودشناسی و خداشناسی ژرف انگارانه خویش پاسخ داده است.^۱

نظام یوگا در ادوار کهن تنها بواسطه گفته های پاتنجلی در کتاب یوگا سوتره و مفسران دیگر این کتاب در میان پیروان خود بسط و اشاعه می یافته است.^۲ با شکوفائی تانترا که از جمله شاخه های فرعی دین هندوئیسم به شمار می آید. نحوه نگرش نظام یوگا به برخی از مسائل نیز تغییر یافت. بدین معنا که آئینی که پیش از این، طریق ترک و سنیاسه را، تنها، وسیله دستیابی به سمادی می دانست و با پذیرش قوانین اولیه در یوگا چون دزدی نکردن ، دروغ نگفتن و... به سمت رهائی گام بر می داشت . با پذیرش دیدگاههای آئین

۱ . راه یوگا ، برزو قادری ، تهران ، نشر آویژه ، تهران ، ۱۳۸۰ ، ص ۲۳

2. M. Scharf, Peter, s.v "yoga sutra", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed:Denise Cush , Catherine Robinson & Micheal York , routledge , USA , 2008, p1039

تانترا در کنار نگرشهای خود وارد حوزه جدیدی گشت و یوگی تانترايي از طريق پذيرش تمامی اعمال خواه خیر و خواه شر به مقصد نهائی یا مکشا دست می یافت^۱. در دوره های بعد و با تحولات قرون معاصر در هند، یوگا به شاخه های متعدد و انواع روشهای گوناگون تقسیم شد. در این دوره یوگا به دو روش اصلی تمرینات ذهنی و جسمانی تقسیم شد^۲ و نگاه یوگای نوین از «منبع محوری» به «شخصیت محوری» تغییر یافت. زیرا در دوره های پیشین یوگا بواسطه کتبی که غالباً نام و نشان نویسنده آن چندان مشخص نبود مورد توجه قرار می گرفت اما در دوره کنونی یوگا بواسطه گوروهای برجسته و سخنان ایشان نشر و گسترش می یابد.

بیان مسأله

- اهتمام اصلی این رساله در جهت پاسخ گوئی به پرسشهایی از این قبیل است:
۱. معنای زندگی چیست و به لحاظ ساختاری این مفهوم چگونه تبیین شده است؟
 ۲. هندوئیسم چه نگاهی به معنای زندگی دارد و آنرا در باورهای خود چگونه تبیین کرده است؟
 ۳. معنای زندگی در ادوار متقدم در مکتب یوگا چگونه تبیین شده است؟
 ۴. معنای زندگی در ادوار کنونی در مکتب یوگا چگونه تبیین شده است؟

فرضیه های پژوهش

فرضیه سوال اول: به نظر می رسد که مفهوم معنای زندگی در ادوار مختلف خود یک مفهوم ثابت نداشته است و طیف گوناگونی از معانی را شامل می شود.

۱. راجنیش، باگوان شری، فقط یک آسمان، ترجمه مرضیه شنکائی، تهران، نشر تعالیم حق، ۱۳۷۸، رک ب، صص ۱۱۱-۱۱۷ و ۱۲۸

2. Singelton, Mark, s.v. "Yoga Modern", *Encyclopedia of Hinduism*, Ed: Denise Cush, Catherine Robinson & Micheal York, routledge, USA, 2008, p1034

فرضیه سوال دوم: در هندوئیسم معنای زندگی همان شیوه سلوک عارفانه فرد در زندگی است و مقصد نهائی در این دین دستیابی به رستگاری و رهائی از کارما و سمساره است.

فرضیه سوال سوم: یوگا در منابع متقدم همان حذف مراتب نفسانی و روشی غیر انسانی یا ضد ویژگی های انسانی بوده است و هدف از زندگی هر یوگی رهائی از بند تعلقات است.

فرضیه سوال چهارم: در دوره معاصر یوگا نسبت به ویژگیهای مادی نگاه منعطف تری داشته و نگاه ضد انسانی آنرا به تعادل میان ویژگیهای انسانی و الوهی وام داده است. گرچه در هر دو نگاه هدف از زندگی رسیدن به رهائی یا مکشا است.

روش تحقیق

در این رساله تنها از مستندات که از جمله کتب و مقالات بوده‌اند مورد استفاده قرار گرفته لذا روش تحقیق در این نوشته کتابخانه‌ای بوده است.

پیشینه تحقیق

در زمینه معنای زندگی اخیراً رسالاتی توسط دانشجویان فلسفه قلمفرسائی شده است. که رسالات خانمها سارامرادی با موضوع "معنای زندگی از دیدگاه استاد مطهری در مقایسه با آلبر کامو و توماس نیگل" در سال تحصیلی ۱۳۹۱ و خانم راضیه فلاحی ، با موضوع "مقایسه آراء علامه جعفری و جان هیک درباره ی معنای زندگی" در سال تحصیلی ۱۳۸۸ در این زمینه قابل ذکر است.

تفاوت رساله موجود با رسالات فوق الذکر در رویکرد دینی آن به فرق و مذاهب هندو علی الخصوص یوگاست. ضمن آنکه مبحث یوگای نوین که فصل چهارم این رساله بدان اختصاص یافته در هیچ یک از رسالات دانشگاهها مورد تحقیق و تفحص واقع نشده است.

بررسی زبان شناختی معنای زندگی

برای پاسخ به چستی معنای زندگی در ابتدا لازم است خود این ترکیب اضافی را از نظر لغوی معنا کنیم. در فرهنگ معین درباره کلمه معنا آمده است: معنی مترادف با قصد شده، مقصود، مراد، مفهوم کلام و... است^۱ و کلمه زندگی نیز در معنی زنده بودن، زیستن، حیات، معاش، عمر آمده است.^۲

در فرهنگهای بیگانه معنا با همین معانی تعریف شده است.ان. تیل ادوارد و تایلر رالف درباره معنا گفته‌اند: معنا به معنی مفهوم، مقصود، مراد، دلالت داشتن بر، منظور، خلاصه کلام (جان کلام) و معنای عرفی و اصطلاحی است.^۳ ملیسا گود نیز گفته است: آنچه که معنا از آن حاکی است یا نمایانگر آن است معنای یک چیز است به عنوان مثال کلمه پرواز کردن^۴ دارای دو معنای مختلف است:

۱. سفر هوایی
۲. عمل گریختن. معنای دوم معنا اهمیت و ارزش است.^۵
ای. اس. هورن بای درباره معنا عقیده دارد: آنچه که صداها، واژگان یا نشانه‌ها بر آن اشاره دارند معنای یک چیز هستند که شامل:

۱. صداها و علائمی که معنا را منتقل می‌کنند یا واژه‌ای با چندین معنا و یا واژه‌ای که در معنای اصلی‌اش بکار گرفته شود و در نهایت متنی با معنای عمیق‌تر پنهانی است
۲. کیفیت جدی، مهم یا مفید یک چیز را نیز معنای آن چیز می‌گویند.^۶
دلا سامرز در فرهنگ لانگ من علاوه بر توضیح برخی مفاهیم فوق‌الذکر اضافه می‌کند: معنا مترادف است با:

۱. مطالب یا مفاهیمی که برخی درصدد تفهیم آن بوسیله نگارش آن به مخاطب هستند.
۲. گاهی برای درخواست توضیح یک مسئله از فردی پرسیده می‌شود: منظورت از این

کار چیست؟^۱

۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات نامن، ۸۶، ج ۴، ص ۲۸۹۴

۲. همو، ج ۲، ص ۱۲۳۳

3. Edward, N.Teall, & Ralph, Talor a.m, *Webster New American Dictionary*.New York & Washington d.c .1986. p 599

4. *flight*

5. Good, Melisa & others(ed), *Cambridge Advanced Learners Dictionary*, Cambridge.2008.p 866

6. Horn by , a , s , *Oxford Advanced Learners Dictionary*, Oxford.fifth edition,1995, p726

در عین حال مضاف‌الیه کلمه معنا یعنی واژه زندگی نیز دارای معانی متعددی است از جمله:

۱. مدت زمان مشخصی که فرد زنده است
۲. حالت بقا یا زنده بودن
۳. شیوه‌ای که شخص بدان وسیله زندگی خود را می‌گذراند یا روندی که در خلال زندگی‌اش تجربه می‌کند و یا بدان پایبند است.
۴. ایجاد شدن موقعیتی خاص در یک جامعه (آندسته از تجربه‌ها، اعمال و شیوه‌های زندگی که به عنوان موقعیتی موردی در شغل یا موقعیت یا جامعه‌ای خاص باقی مانده است مثلاً قلت حضور زنان در عرصه سیاست)
۵. هستی انسانی
۶. وقتی چیزی وجود دارد یا هنوز قابل استفاده است.
۷. کیفیت زنده بودن که انسانها، حیوانات، گیاهان و غیره از آن برخوردارند و اشیاء و چیزهای مرده از آن برخوردار نیستند.
۸. بازی؛ که به زمانی که شانس برای بازی باشد از واژه زندگی استفاده می‌شود (بخصوص در بازهای کامپیوتری).
۹. فعالیت یا حرکت
۱۰. علاقمند یا هیجان زده شدن نسبت به چیزی
۱۱. روح و زندگی چیزی بودن
۱۲. زندان و حبس (در اصطلاح حبس ابد)
۱۳. هنر؛ زمانیکه شخص از مدل زنده برای نقاشی استفاده کند.
۱۴. کتاب یا فیلم داستان زندگی فردی.^۲

البته باید به این نکته توجه داشت که درک معنای یک واژه در گرو شرایطی خاص است تا آن واژه بدرستی تعریف شود؛ معنای یک واژه خود از طریق علایم و نشانه‌های نمادین که ابزارهای حامل آن هستند، منتقل می‌شود و معنا در حقیقت، آن چیزی است که در نظام فرهنگی جامعه و در تار و پود روابط اجتماعی تعبیه شده است و از این رو، برای دریافت آن

1. Summers, Della (director), *Dictionary of Contemporary English Longman*. England. 2004. p1021
2. *summers.della.ibid.p 931-932*

باید به عمق و درونمایه فرهنگ جامعه نفوذ کرده و با تأمل در بافت پیچیده نظام معنایی رایج کشف و استنباط گردد. ارائه معنا و تفسیر کنش‌ها و نمادها، تنها از طریق نفوذ به درون ذهن کنشگران یا کاوش ذهنی نمادها همراه با عطف توجه عمیق به زمینه‌ها و بسترهای فرهنگی مولد آن‌ها، قلمرو کاربرد، نقش و مقاصد کاربران آن‌ها در نظام معنایی مورد نظر ممکن خواهد بود.^۱

جستجوی تاریخی در معنای زندگی

آن گونه که در پژوهش‌های باستان‌شناسان و محققین درج شده است در جهان‌بینی اکثر فرهنگ‌های قبیل‌ای هستی انسان تنها زمانی حقیقی و معنای پذیر تلقی شده است که بصورت ذاتی با قلمرو الوهی هستی که از آن ریشه گرفته است در ارتباط باشد.^۲ که این مطلب خود نشانگر دو موضوع است: اول اینکه «معنای زندگی» از همان قرون ابتدایی ذهن آدمی را بخود مشغول ساخته است و دوم اینکه زندگی به خودی خود دارای معنا نبوده یعنی هدف «خود بنیاد»^۳ نداشته و وابسته به «هدفی خارجی»^۴ است که در اینجا این هدف خارجی خداست که در صورت ارتباط با وی زندگی معنا می‌یافته است.

بودا درباره این مسئله معتقد است: «جستجو برای پاسخ به همه سؤالات درباره زندگی ماوراءالطبیعه (آیا عالم بوسیله خدا خلق شده یا آن قدیم است؟ آیا منبع تولد و مرگ قابل ارجاع به عاملی الهی است؟ آیا روح انسان از مرگ جسمانی نجات می‌یابد؟) با تلاش انسان برای آرامش پایدار و رضایت فردی وی در تضاد است.» بودا خود از جمله کسانی بود که همه زندگی خود و آموزه‌هایش را صرف شناسایی شخصیت انسان و شناخت منشاء مشکلات انسانی کرد و در نهایت به رهایی رسید.^۵ بنابراین می‌توان گفت بودا خود یکی از نخستین مفسران فلسفه زندگی است.^۵

۱. شرف‌الدین، سید حسن، "کارکرد معناسازی دین از دیدگاه گیزرتز"، *مجله معرفت*، اسفند ۸۴، ش ۹۹، ص ۴۹

2. Brous.Long (1987) & Laure Louise Patton(2005). s.v"life". *The Encyclopaedia of Religion*. ed: Mircea Eliade, New York.2005 ,vol 7 , p5443

۳. توضیح این مطلب در صفحات بعد بیان خواهد شد.

۴. توضیح این مطلب در صفحات بعد بیان خواهد شد

5. Long & Patton, Ibid, p5447

این جریان تفسیر معنای زندگی و فلسفه آن تا قرون معاصر مورد توجه انسان بوده است در قرون معاصر ظاهراً تعبیر «معنای زندگی» تحت تأثیر فلسفه‌های هرمنوتیکی رایج شده است که آنها درصدد فهم معنای متن بودند. فلسفه‌های هرمنوتیکی که فلسفه‌های معنایابی هستند، امروز هر چیزی اعم از طبیعت و زندگی را به منزله متنی در نظر می‌گیرند و در جستجوی فهم معنای آن برمی‌آیند.

بهر حال واژه معنا برای متفکر امروزی واژه‌ای خوش طنین است. البته این احتمال هم هست که این تغییر تحت تأثیر نفوذ فلسفه تحلیل زبانی، که به معنایابی در زبان و ایضاح مفاهیم و معانی واژه‌ها می‌پردازد، رواج یافته باشد. در هر حال، واژه «معنا» با اندیشه معاصر سازگارتر و ملایم‌تر از واژه «هدف» است. همانطور که تعبیر «تجربه دینی» به دلیل اندیشه تجربی انسان معاصر در اذهان امروزیان خوش نشسته است.^۱

اما نخستین مکتبی که از مسئله معنا و اهمیت آن بصورت جدی سخن به میان آورد، **مکتب تجربه‌گرایی است** که معنا را از جمله اصول بنیادین خود قرار داده‌اند. تئوری معنا درباره معنای معنا بصورت سنتی و به عنوان نظریه‌ای درباره چگونگی پیدایش آراء و مفاهیم انسان ابراز شده است. اساساً باورهای مکتب تجربه‌گرایی با نظریه‌های جان لاک و مقاله وی درباره فهم انسانی گره خورده است.

جان لاک معتقد است که نوعی احساس درونی اولیه در بدو تولد کودک وجود دارد که تمامی مفاهیم را از طریق تجربه به کودک منتقل می‌کند. در پی بسط این نظریه دیوید هیوم نیز به تبیین تفاوت میان مفاهیم و اصطلاحات آن می‌پردازد. در طول قرن بیست تجربه‌گرایان تمایلی شدید به قاعده‌بندی نظریه معنا ابراز می‌کنند بدین مفهوم که معنا از طریق پیدایش مفاهیم ایجاد نمی‌شود بلکه از طریق بازگشت به تجاربی که باعث خلق یک مفهوم می‌شوند ایجاد می‌شود.

بعد از این گسترش این آراء توسط تجربه‌گرایان، پراگماتیست‌ها نیز وارد عمل شده و نظریه معنا را توسط چارلز ساندرز مدون می‌کنند. وی معتقد بود: «باید در نظر بگیریم که چه معلول‌هایی بصورت احتمالی باعث این تفکر در انسان می‌شوند که شیئی مفاهیمی را در درون خود گنجانیده است و سپس ادراک انسان از آن معلولها همه ادراک وی از شیئی می‌شود.»

۱. پویا زاده، اعظم، "معنای زندگی از دیدگاه استیسی و هاب واکر"، *مجله مقالات و بررسیها*، تابستان ۸۲، ش ۷۳، ص ۴۷.

می‌توان گفت نظریه معنا با مکتب پوزیتیویسم منطقی و فیلسوف برجسته آن یعنی لودویک ویتگنشتاین نیز در ارتباط است.^۱ لودویک ویتگنشتاین خود از جمله کسانی بود که مجذوب مفهوم معنا بود و سهم عمده‌ای نیز در تکون مفهوم معنا داشت، اما با وجود این نخستین بار نظریه معنا توسط تلاش‌های تجربه‌گرایان صورت بندی شد.^۲

نظریه‌های مربوط به معنا با در نظر گرفتن موضوعات متعددی مدون شده‌اند از آن جمله می‌توان به معنای معنا، و ارتباط آن با داده‌ها، واژگان و جملات معنادار، کاربرد جملات و واژگان و مفاهیم اشاره کرد. بطور کلی این نظریه در چهار موضوع کلی می‌گنجد:

۱. رایج‌ترین دیدگاه درباره معنا آن است که انسان معنای یک واژه و مفهوم را بوسیله دنبال کردن سرچشمه‌اش در جهان غیر زبانی می‌یابد. که بر این دیدگاه ایراداتی نیز وارد شده است که دو اصل مشهور اثبات‌پذیری و ابطال‌پذیری در این گروه جای دارند.

۲. شخص معنا را بوسیله جستجوی اطلاعات معناداری که باعث ایجاد آن مفهوم شده است بیابد که لاک، هیوم و برکلی در این زمینه باهم توافق نظر دارند.

۳. شخص معنا و مفهوم را بواسطه نتایج عملی و نظری در واژه و معنا می‌یابد. از پیشگامان این نظریه دیویی و پیرز هستند.

۴. اچ. پاول گریس یک مفهوم غیر طبیعی از معنا را مطرح می‌کند که گوینده آن مفهومی را به مخاطب خود عرضه می‌کند که قصد القای آن در ذهن شنونده را دارد.^۳

در دوره معاصر نظریه‌های مرتبط با معنا و معنای زندگی توسط اشخاص مختلفی چون نیچه، هگل، جولیان یانگ، سوزان ولف، جان کاتینگهام، ویکتور فرانکل و... گسترش یافته‌اند.

1 firth.rodrick.s.v"meaning". *The Encyclopedia Americana International*.pub:Grolier. USA, 2000. vol 10. p315-316

۲. ویلیام دانالد هالدسون، لودویک ویتگنشتاین، ترجمه مصطفی ملکیان، نشر گروس، تهران، ۱۳۷۸، ص ۷

3 Reese,William.s.v "meaning" , *Directionary of Phiolosophy & Religion*, New York,1996, p465-466